

„A Nemzeti szalony és Más”

* * *

Válogatás a szőlősgyöröki
Göre Gábor Humorkonferenciák előadásaiból

SZERKESZTETTE
Keller Péter

Tartalom

.....	7
.....	9
KAROLY	
A komikum (a szatíra, a humor, az irónia) szerkezete	11
A HUMOR ÉS GÁRDONYI	
KOVÁTH JÓZSEF	
Fézetek Gárdonyi Géza győri éveinek humorából	19
KOVÁCS ÁRPÁD	
„Tréfakedvem”. A bölcs humor Gárdonyi Géza művészetében	28
TÓTH ISTVÁN	
Humornézőben „Az én falum”-ban	44
KELLER PÉTER	
Gárdonyi szakrális humora	50
GÖRE GÁBOR HUMORA	
KOVÁCS GÁBOR	
A Göre-szövegek világáról	57
NAGY JÁNOS ÁDÁM	
Humorelemek előfordulásának vizsgálata a Göre Gábor-kötetekben	64
MAJOR RÓBERT	
Göre Gábor archetípus a színpadon	73
A HUMOR, A KOMIKUM, AZ IRÓNIA – KITEKINTÉS NÉHÁNY ALKOTÓRA	
VIOLÁNÉ BAKONYI IBOLYA	
Csokonai humora	77
RÁKOS ANDRÁS	
Kincsek a padlásról – egy „Csittvári Krónika” kéziratos másolata???	82
FÁBIÁN GYÖRGYGNÉ DR. SZENCZI IBOLYA	
Petőfi humora	84
OLÁH RÓBERT	
Nevetés és nevetetés Arany humorában, avagy a „mosolygó könyvek”	95
RÁKOS ANDRÁS	
Rákosi Jenő és a humor	103
NAGY JÁNOS ÁDÁM	
Rákosi Viktor (Sipulusz) hatása a magyar humorra és recepciójának változása az utóbbi 100 évben	106

A Göre-szövegek világaról*

„Amelyik műben nincs mosolygás, olyan, mint a sóatlan leves” (97) – írja Gárdonyi a *Mesterkönyvben*.¹ A mosolygást előidéző komikum, paródia, groteszk, humor és szatíra mind-mind olyan írói eljárás, amelyet Gárdonyi csodálva és örömmel tanult el Shakespeare-től, Molière-től, Dickenstől, Gogoltól – s ráadásul ezt a széles körű iskolát az író következetesen használta fel szinte minden művében. A komikus vonás alkalmazása tehát se nem véletlenszerűen, se nem aktuális hatásadás céljából születő döntés Gárdonyinál. Mégis, talán kissé különösnek tűnhet az, ha Gárdonyi bármely művét a parodisztikus, szatirikus, groteszk vagy komikus irodalmi hagyományhoz kötjük... *Az én falumra, az Egri csillagokra, A láthatatlan emberre, az Eszter rabjaira, az Ábel és Eszterre* vagy éppen az *Ida regényére* gondolva nem éppen a komikum eljárásai jutnak az eszünkbe. S valóban: a komikum csak igen ritkán (főleg a színművekben) válik céllá Gárdonyi írásművészetében. Azonban nem szabad elfelednünk azt, hogy Gárdonyi nem kizárólag az eddig felsorolt művekkel „tanulta meg” a prózairást. Írásművészetének bizonyos vonásai már *Az én falum* és az *Egri csillagok* megírása előtt, az 1880-as évek végén Szegeden és az 1890-es évek közepén Pesten töltött újságírói években kialakultak. Sík Sándor szerint Gárdonyi egyik legfigyelemreméltóbb írói kvalitása, ti. „emberalkotó készsége” már újságíró korában előtűnt. Igencsak lényegbevágó Sík Sándor kiváló megfigyelése: „a későbbi író proszlánkörmei meglátszanak ezeken az írásokon is”, „tudjuk, hogy még Göre-könyveire is, melyekre különben nem volt nagyon büszke, önérzettel szokta megjegyezni, hogy egészen eredeti, semmiféle mintákra nem támaszkodó alakokat alkotott bennük. Ennek a tudatos emberalkotó törekvésnek tulajdonítható, hogy Gárdonyi egyre szélesítette, gazdagította alakjainak körét”.² Gárdonyi a gyakran háttérbe szorított, de mégis hatalmas munkát magába foglaló, tíz kötetben publikált Göre-levelek megírásával 1892-től kezdve sajátította el azt, hogyan kell írásban emberi alakot, szereplői beszédmódot, élettörténetet és világnézetet egyszerre teremteni. Jelen pillanatban nem az a kérdés, hogy ezeknek a leveleknek milyen esztétikai értékük van, hiszen maga Gárdonyi is belátta, hogy „a komikus mű értéke mindig problematikus” (168)... A lényeg az, hogy Gárdonyi a későbbi regényekben alkalmazott „emberalkotó készséget” a mind a főszereplői karakterben, mind világnézetileg, mind nyelvileg szatirikus írásművek létrehozásával szerezte meg.

* Jegyzetekkel ellátott előadásszöveg. A tanulmány a NKFIH által támogatott NN_17_125791 nyilvántartási számú és *A kánonképződés folyamatai komparatív megközelítésben: közép-európai és kelet-közép-európai kánonok a modernség kontextusaiban* című csoportos kutatás, illetve a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (és az UNKP Bolyai+) keretében megvalósuló *Gárdonyi Géza prózapoétikái* című önálló kutatás eredménye.

¹ GÁRDONYI Géza: *Mesterkönyv = Titkosnapló*. (Szerk. Z. Szalai Sándor) Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1974. 51–147. (A továbbiakban ennek a kötetnek a lapszámaira hivatkozom a főszövegben.)

² Sík Sándor: *Gárdonyi Géza = Gárdonyi, Ady, Prohászka – Lélek és forma a századforduló irodalmában*. Budapest, Pallas Rt. Kiadása 1928. (15–130) 25. és 75.

Ha filológiailag precízek akarunk lenni, akkor a Sík Sándor által kiemelt Göre-levelek és könyvek³ mellett más olyan szövegeket is meg kell említenünk, amelyek ugyanebben az időszakban készültek, s amelyek ugyancsak Gárdonyi későbbi regénye „emberalkotó készségének” kialakulásához járultak hozzá. Gárdonyi életművének feldolgozói kivétel nélkül egy publicisztikai kontextusban tárgyalják és értékelik a Göre-leveleket.⁴ Az 1889-es *Szegedi figurák*, az 1890-es *Figurák*, illetve az 1894-es *Parlamentünk jeles figurái* című könyvek olyan részben irodalmi, részben publicisztikai írásokat foglalnak magukba, amelyeknek középpontjában ugyanolyan jelleghű figuraalkotó szövegszándék áll, mint amit a Göre-levelek esetében tapasztalhatunk. Ez a „sebtiben írt irodalom” arra tesz kísérletet, hogy minél rövidebb terjedelmen belül minél tipikusabb képet adjon egy-egy emberről.⁵ Gárdonyi tisztán látta ennek az aktualitásában érvényes publicisztikai szövegtípusnak az írástechnikai trükkjeit. Ezt írja *Mesterkönyvében*: „aktuális kisnovella: egy szótári szóból vett karakter és komikusságig való túlzása” (66). Egy karaktervonás kiemelése és annak karikatúrává történő felnagyítása alkotja tehát azt az eljárást, amelyre minden ilyen aktualitásában érvényes, kisebb újságcikk méretű „emberalkotó” írásmű felépül. Gárdonyi az így kialakított emberi alakot a *Mesterkönyvben* „írott figurának” (82) nevezi. Vizsgáljuk meg, mit is jelent ez a terminus!

Gárdonyi elméletileg a hiperbolához köti ezt a sajátos figuraalkotási eljárást. Nála a figuraképzés kitévezetten *retorikai* művelet, s a költői *nyelv* deformáló készségből szabadul fel. Gárdonyi szerint minden prózai elbeszélés a főszereplő és a kiélezett élethelyzete közötti feszültségből épül fel. Ezt röviden így határozza meg: „egy karakter és az ellentézisei, amelyekbe ütközik, ez a fő s minden!” (90). Ennek megfelelően két alapegysége van minden prózai mű felépítésének. Egyfelől adott a cselekmény, amely a szereplői szubjektumot próbára tevő kényszerhelyzet feszült világát tárja fel. Gárdonyi szerint a regényírónak kifejezetten ezt a feszültséget kell keresnie: „az izgalmat keresd, amelyben a karakter előtlik. Bajt, szorultságot és a karaktert tengelyében bántó helyzetet, esetet” (77), „minthogy a jellemzetes a legordítóbban az ellentézésben ütközik elő, hogy jellemezhes, mindig csak az ellentézist” (92) kell keresni. Másfelől adott maga a főszereplői karakter, amely a kényszerhelyzetet elbeszélő cselekményt egységgé tudja összeállítani. Sajátos módon Gárdonyi e két tényező közül nem is annyira a cselekményszöveg, mint inkább a főszereplői karakter kialakítását tartja fontosabbnak: „a regény úgy becses, ha mentül szembeötölőbb benne a karakter, s mentül inkább ez érdek, nem a mese” (67), „nem a mese a fő, hanem a karakter” (97), „az íróművészet fő munkája: felejtethetlen karakterek alkotása” (97), „feledhetetlen művet alkot, aki feledhetetlen karaktert alkot. Az idő rostáján minden áthull, csak a karakter marad meg. A történetet elfeledjük... de a

³ *Tapasztalatok, Az Kátsa, Vesződelmek, Durbints sógor, Göre Gábor bíró úr könyve, Göre Maritsa lakodalma, A pesti úr, Bojgás az világba, Vakarts, No még öggyet.*

⁴ Lásd például Z. SZALAI Sándor: „Hazafiságból politikát!” = *Gárdonyi műhelyében*. Budapest, Magvető Kiadó 1970. 54–74. Illetve Z. SZALAI Sándor: *A Magyar Hírlapnál = Gárdonyi nagy útja*. Budapest, Kairosz Kiadó 2013. 176–181.

⁵ Vö. Lipp Tamás megfigyeléseivel – LIPP Tamás: *Figurák = Így élt Gárdonyi Géza*. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó 1989. 62–86.

karaktereket nem. Tehát nem a mese gazdagít bennünket, hanem egy lélek megismerése” (97). S éppen ilyen tipikus és feledhetetlen karakter Göre Gábor is – bár való igaz, hogy ő nem éppen regényfigura... Akárhogy is van, Gárdonyi szerint a regényi vagy novellai vagy anekdotai főszereplő köré kiépülő kényszerhelyzet és az abból születő cselekmény célja nem maga a történet, hanem a karakter: „a mese csak arra való, hogy a karaktert megvilágítsa” (97).

Ezt a főszereplői karaktert Gárdonyi „írott figurának” (82) nevezi. S ennek az írott figurának a kidolgozása során annak ellenére is a karikírozó fogásokat tartja működőképesnek, hogy maga Gárdonyi nem satirikus regényeket írt: „a karakter minden, ha elbeszélsz! Az ellentézésben hányódó, szinte karikírozott karakter” (106). A központi figura megjelenítése tehát mindig kifigurázó. Az író szerint „érdekessé válik minden karakter, ha néhány olyan vonás van benne, aminek nem kellene lennie benne, ha a karakter csak egy vonással is túlozva van” (100), merthogy „ha a karaktert úgy írjuk, ahogy az életben találjuk, fakó – a túlzás teszi szembeötlővé s feledhetlenné” (111). Az ilyen jellegű kifigurázásnak és túlzásnak két művelete van: a kiválasztás és az ismétlés. Ahogy Gárdonyi írja: a „karakterizálás: egy jegynek a kiemelése és néhányszor való repetálása” (131). A figuraépítés esetében tehát az első lépés a kiválasztás: „egy jegynek a kiemelése a többi közül” (75). Ez a kiemelés alkotja a túlzás alapját. Gárdonyi elve egyértelmű: „csak egy jegyet, de azt aztán túlozd, hatványozd!” (111). A jelentőségében felfokozott személyiségjegyet azonban csak akkor képes írott figurát létrehozni, ha a karakterjegyet kiterjed az írásmű egészére is. Az írott figura létrehozásának – második lépésként – tehát az ismétlés segítségével ki kell terjeszteni az egész prózaműre a kiválasztott személyiségjegyet: „az egyén egy lelki jegy repetálása vagy túlzása által teremődik elénk” (122), „repetíciók vésik ki, teszik átlátszóvá a karaktert” (145). A jellemző főszereplői karakterjegyet ismétlésének elsődleges eljárását Gárdonyi a gesztusok nyelvi analízisére hegyezi ki. A *Mesterkönyv*ben egész listákat sorol fel a testi és lelki gesztusok összefüggéseire és leírási lehetőségeire (113–121). Ezeknek a gesztusoknak az a közös sajátosságuk, hogy sűrítve foglalják magukba a szubjektum egészét; az ember tulajdonságainak indexjeleként működnek, s egyben mindig elárulják a szubjektum pozícióját a kiélezett helyzetekben. S ezen a ponton vissza kell térni a főszereplőnek és a szubjektumot feltáró kényszerhelyzetnek a prózanyelvi összefüggésére. Gárdonyi így fogalmazza meg a gesztusleírás lényegét: „testi jegyek hogyan válhatnak lelkiekké? Nagy izgalomban, felindulásban, extázisban s akármilyen szituációban, valami érzelmi helyzetben is, akár kellemes ez az érzelmi helyzet, akár nem” (117). Ráadásul a kényszerhelyzetben megjelenő gesztus még a főszereplőnek a világhoz való viszonyát is felmutatja, hiszen a gesztus a szereplő társadalmi cselekvése is egyben: a gesztusok valójában egyben „a milió bélyegei is az emberen” (120). A főszereplőt teljes mértékben uraló karakterjegyet tehát mindig azokban a gesztusokban nyilvánul meg legtisztábban, amelyek a kényszerhelyzetben uralhatatlanul jelennek meg, s amelyeknek eltúlzott verbális analízise, írásművelői kibontása hozza létre az írott figurával együtt az írásmű specifikusan prózai szövegvilágát is. A főszereplő gesztusa egyszerre cselekvés, illetve egyszerre szubjektumindex és szociális szimbólum; így aztán egyszerre biztosítja a cselekmény kiindulópontját (ame-

lyet az elbeszélőaktus bont ki), illetve a figuraalkotás bázisát is (amelyet a prózanyelvi leíróaktus bont ki).

Mindaz, amit Gárdonyi teoretikusan fogalmaz meg az 1910-es évek feljegyzéseiben, az a gyakorlatban már az 1890-es évek legelejétől kezdve írt Göre-levelek írói praxisában meg volt alapozva. Sőt, ez a figuraképző technika egyenesen automatikus mechanizmussá alakult át, amelyet igazán akkor érzékelhetünk, ha nem a sajtó befogadási közegeiben olvassuk a Göre-leveleket, hanem egyszerre olvassuk végig a tíz Göre-könyvet. Mindazonáltal a könyvek olvasása fontos belátásokra vezet: rámutat arra, mennyire kristálytisztá az a figuraképző alapszerkezet, amely jóval bonyolultabb kidolgozáson esik át a később írt regényekben. Minden egyes Göre-levél konstrukciós alapelve két nyelvi elemre épül: egyfelől az egyes levelekbe iktatott különös cselekményt és feszült szituációt megelőlegező mondatra; másfelől arra a következetesen kidolgozott deformált szólamra, amellyel Göre Gábor reagál az említett kiélezett szituációra, s amelyből felépül a tipikus Göre-figura.

Minden egyes levél története az „*ezt mög köll tapasztalni*” mondatra épül. Szinte nincs olyan levél, amelyben ne találkoznánk ezzel a mondattal; s ha találunk is ilyen levelet, abban is ez mozgatja az eseményeket. Göre utazásainak nevetséges kalandjai egytől-egyig a helyzetkomikumra épülnek. Az „*ezt mög köll tapasztalni*” mondat pedig egy olyan kiindulópontot jelent, amely mindig a komikumot garantáló új szituációkba és különös kényszerhelyzetekbe sodorja a főszereplőket. Ez a mondat tehát az összes Göre-levél helyzetkomikumát egyszerre jelöli meg. Az idézett mondatba foglalt óhajítás vagy felszólítás keveri a főszereplőket számukra teljesen új élethelyzetekbe. A lepéni határokon túl vezető utak olyan világba vezetnek a szereplőket, amelyek ismeretlenek számukra, s amelyek új tapasztalatok megszerzésével kecsegtetnek. Ezek a tapasztalatok teljesen idegenül hatnak a falujukba zárt figurákra, hiszen az „*ezt mög köll tapasztalni*” motiváció csak látszólagos kíváncsiságot ébreszt a máskülönben legkevésbé sem nyitott szereplői tudatban. A falu zártsága és a szereplői tudat zártsága egyenértékű ebben a szövegvilágban; s a tapasztalat határait feszegetni óhajító „*ezt mög köll tapasztalni*” mondat csak látszólag vezérel arra, hogy a főszereplők valóban átlépjék világlátásuk határait. A cselekmény komikuma abban adott, hogy míg a térbeli határokat sikerrel lépik át, addig a világlátás határait nem képesek átlépni a szereplők. A nem éppen otthonos új világba belevetett szereplők mindig egy olyan helyzetbe kerülnek, amely rákényszeríti őket arra, hogy újragondolják vagy kiszélesítsék világlátásukat.⁶ Az új tapasztalat azonban csak zavart és ellenállást okoz, s nem tud új világszemléletként beépülni a szereplői tudatba. A kényszerhelyzetek provokatív ereje így tehát lépten-nyomon ellenállást – Gárdonyi szavaival élve: ellentézist – szül, s a szereplői ellenállás keltette oda nem illő reakciók alakítják ki a komikus helyzeteket. Összefoglalva tehát: a Göre-levelek cselekményének komikuma az „*ezt mög köll tapasztalni*” mondat belső jelentésbeli feszültségére épül. A mondat felszólító ereje az új tapasztalat megszerzésének igényét állítja elő, azonban egy olyan szereplő belső beszédében hangzik el, aki csakis ellenállni tud bármely világ-

⁶ Vö. a Göre-levelek legalaposabb értékelésével: BRASSAI Zoltán: „*Mejhöz hasonló lyókat kívánok*” = Gárdonyi Géza. Veszprém, Vár Ucca Műhely 2003. (71–82) 79.

szemléleti innovációnak. Ez az ellentmondás alapozza meg azokat a kényszerhelyzeteket, amelyek minden egyes levélben helyzetkomikumba fulladnak.

Mindez azonban a Göre-levelek komikumának csak az egyik aspektusát alkotja. Tegyünk fel tehát a szövegek nem csak komikus élethelyzeteket és történeteket állítanak elő. A szövegek összességéből kiépül egy komikus figura is. Ezt a figurát pedig már nem annyira a cselekmény szintjén, mint inkább annak a szereplői szólamnak a szintjén lehet megragadni, amely valamilyen módon igyekszik elszámolni az eseményekkel tapasztalatokkal. Ez az elszámolás a levélre jellemző perszónális elbeszélés hangján szólal meg. Pontosabban szólva: nem is a főszereplő hangján, hanem a levelek különös írásnyelvén keresztül jut meglehetősen deformált szóhoz. Mindaz, amit korábban „szereplői tudatnak” neveztünk, valójában nem is szellemi megalapozottságú – sokkal inkább az írásnyelv defektusai által felépített defektusos világszemléletként ragadható meg. Göre Gábor különös alakja az írásnyelv különösségéből nő ki. A figurát jellemző minden komikumot az írásnyelv defektusai motiválnak. Vagy még radikálisabban megfogalmazva: a komikus alak minden lehetetlensége a levelek írásnyelvének olvashatatlanságából fakad. De hogyan is kell azt érteni, hogy az írásnyelv sajátosságaiból nő ki az „írott figura” teljes karaktere?

A korábbi kutatások számos stilisztikai példán keresztül jellemezték a Göre-levelek nyelvi humorát. Megfigyelték a levelekben olvasható szócsavarások produktivitását;⁷ elismerték a népi etimologizálásban rejlő nyelvi humor szellemességét,⁸ méltatták a bizonyos rítusokhoz kapcsolódó nyelvi kifejezések folklorisztikailag értékes bemutatását és az ő-ző nyelvjárás írásbeli kimunkálásának érdemeit;⁹ pontos rendszerezést hoztak létre a leveleknek azokról a helyesírási hibáiról, amelyek következetesen ragaszkodnak egyfajta fonetikus lejegyzéshez, vagy éppen jövevényszavakat magyarosítanak.¹⁰ Kétségtelen, hogy ezek az írásstilisztikai sajátosságok hozzájárulnak a különös Göre-figura kiépüléséhez; azonban azt is megfigyelhetjük, hogy valójában a teljes alakot és a hozzá kapcsolódó világlátást vissza lehet vezetni egy írásnyelvi fogásra. Azzal, hogy a Göre-levél ragaszkodik a fonetikus lejegyzéshez, igencsak megnehezíti a levelek olvasást, s egyben kiemelten hívja fel a figyelmet az élőszó és az írott szó különbségére. Az írás deformálásának költői eljárása a befogadást megnehezíti, s egy olyan új olvasásmódot követel meg, amely kénytelen magára az írásnyelvre koncentrálni. Sajátos módon a fonetikus jellegű írás a szavak felismerését nehezíti meg, s így éppen azt akadályozza, hogy az írásképről valamilyen ismert szó hangképére vonatkoztasson az olvasásaktus. Így a Göre-levelek nem is egyfajta ő-ző dialektus *élő* nyelvét, hanem – éppen ellenkezőleg – az *írás* írásosságát emelik ki, s minden fonetikai koncentrálttság ellenére csak elmélyítik az élőszó és az írás eredendő távolságát. Ezt a hatást még inkább felerősíti egy olyan írásnyelvi fogás, amely az egész szövegvilágon eluralkodik.

⁷ KÉKY Lajos: *Gárdonyi Géza*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. (Irodalomtörténeti Füzetek sorozat 7) 1926. 6.

⁸ KISPÉTER András: *Gárdonyi Géza*. Budapest, Gondolat Kiadó 1970. 33.

⁹ FUTÓ Jenő: *Gárdonyi Géza*. Hódmezővásárhely, Erdei Sándor Könyvnyomdája 1930. 43–45.

¹⁰ BRASSAI Zoltán: „*Mejhöz hasonló lyókat kívánok*”. I. m. 78–79.

A Göre-levelek szatirikus írástílusához tartozónak tűnik az, hogy minden egyes esetben széthasítja az *az* névelőt úgy, hogy az *a* betű önállóan marad, míg az írásképben a *z* betű a névelő után következő magánhangzóval kezdődő szóhoz kapcsolódik. Azonban nyilvánvaló, hogy az *az* névelő kettéhasítását nem igazán indokolják szófonetikai jellemzők. Ezúton az íráskép valójában nem a már meglevő szavak beszédben megvalósuló hangalakját adja vissza, hanem *teljesen új szavakat alkot*, amennyiben csak az *írásban*, és csak *ebben* az *írásban* létező szavakat teremt. Ez az írásnyelvi fogás tehát kiválik a Göre-levelek stilisztikai fogásai közül, s valamilyen különös írásjel- és szövegteremtő folyamat domináns elemévé válik. Az *az* névelő a nyelvi rendszerben egy jelentésében teljesen üres deixis, amely nem is annyira névelőként, mint inkább mutatószóként funkcionálva kizárólag egy adott beszédhelyzetben tesz szert kézzelfogható referenciára. Így tehát a világra való közvetlen rámutatást teszi összezavarodottá az *az* aktus, amely szétszakítja az *az* névelőt. Vagyis a világ nyelvi felismerését és belsővé tételét nehezíti meg. Ráadásul úgy, hogy az ábécében egymástól maximális távolságban álló *a* és *z* betűk írásképi kettéhasításával magát a távolságot teszi abszolúttá és jelenlévővé. Mit is hajt végre tehát ez az egyszerű írásnyelvi költői fogás? Az *a* és *z* betű szétvágása a világra való rámutatást megnehezítve és a betűk közötti ábécébéli távolságot a beszélő és a világ közötti távolságra rávetítve valójában a levelekben felvonultatott Göre-figura világszemléletnek hasadtságát motiválja, és a hétköznapi gondolkodástól mért távolságát szimbolizálja. Ezt leginkább akkor vehetjük észre, ha felismerjük, hogy Göre írásában az ember nem *ember*, hanem „zembör”, az én nem *én*, hanem „zén”, az ész nem *ész*, hanem „zész”, az új nem *új*, hanem „zúly”, az ország nem *ország*, hanem „zország”, s még az isten sem *isten*, hanem „zisten”. No és persze a mindezt lejegyző író sem *író*, hanem „zíró”. Ezekkel az írásnyelvi szóteremtésekkel pontosan mutat rá a szöveg arra, hogy a benne megformálódó nyomatékosan *írott* figura igencsak eredeti: különös észjárása miatt meglehetősen különöc énnel rendelkezik, aki egy furcsán fel-fogott isten által teremtett egyedi országban lakik, s aki számára még az új dolgok is máshogy mutatkoznak meg, mint a hétköznapi ember számára. A kettéhasított névelő egyszerre jelöli meg a levelekből kiolvasható személyiség karakterének és világlátásának logikai hasadtságát, illetve azoknak a történeteknek a különösségét, amelyek a világ megtapasztalására mindig a gyakorlati észtól nagy távolságban álló reakciókat vonultatnak fel. Egyszóval: az új íráskép teremt új hóstípust és szövegvilágot. A Göre-levelekben tehát a groteszk írásképből bomlik ki az írott figura karikatúrája és a szövegvilág egésze.

Hadd említsek meg egy konkrét példát, ahol az *az* névelő szétszakításával látványosan új jelentéssel bíró írott szó keletkezik! A meglehetősen kései kilencedik Göre-könyv, amely a *Vakarts* címet viseli, olyan időszerű írásokat is tartalmaz, amelyek közvetlenül reagálnak az 1919-es vörösterorra és a Tanácsköztársaságra. A *gumministákkal mög így lyártunk* című írásban nem is az a leglényegesebb, hogy a Pesten sétáló és egy kocsmai hevülettel induló forradalmi beszélgetésbe véletlenül belekeveredő Göre nem érti a *kommunista* szót, így azt *gumminstának* írja. Ennél sokkal fontosabb, hogy a rá jellemző írásnyelv egyfajta kritikát alakít ki az egész

mozgalomról pusztán csak az az névelő széthasításával. A szövegszándék alkotta legbeszédesebb kritika az, hogy a kocsmában megkezdett ülést Göre nem *ülésnek*, hanem „*zülésnek*” írja. Így a tanácskozás az *elzüllessel* lesz egyenértékű – természetesen nem Göre tudatában, hanem a szöveg önálló költői jelentésszándékának a szintjén. S mindennek már csak kiegészítése az, hogy a kommunista urak nem maradnak meg *uraknak*, hanem „*zurak*” lesznek; nekik nem eszük, hanem „*zeszük*” van, amellyel nem az igazságot nyilvánítják ki, hanem a „*zigasságot*”. Azt hiszem, nem szükséges részletezni azt, hogy az íráskép hogyan fosztja meg a kommunista ülésen résztvevőket az eszűktől és úri mivoltuktól, hogyan távolítja el őket az igazságtól, s hogyan értelmezi a szöveg az egész mozgalmat abszolút züllessé... Ugyanez a fogás ismerhető fel a *Méris nem találkoztam Kun Bélával* című írásban. Göre Gábor ismét Budapesten járva meg akarja tapasztalni a híres vöröskirályt, a veszettnek titulált Kun Bélát is. A Keleti pályaudvarnál járva érdeklődik, hol találhatná meg Kun Béla lakhelyét. A humorral megáldott válaszoló a Pasteur Intézetbe irányítja Görét. Ő persze nem érti a veszettségre utaló iróniát, és elindul az Intézetbe, amely az Üllői úton áll. Persze ott nem talál rá Kun Bélára, így csalódva tér haza. S amikor leírja tapasztalatait, a szöveg még tovább fokozza a gúnyt, amennyiben Göre tolla szerint az Üllői út nem *Üllői út*, hanem „*züllői út*”. Azt hiszem, ismét nem szükséges részletezni azt, milyen kritikai éllel bír az az újítás, amely az írásképből származik, s amely a züllessé útját kapcsolja Kun Béla alakjához...

Minden bizonnyal közel sem az összes esetben ennyire hatásos az a jelentésbeli újítás, amely az az névelő széthasításából fakad és az új írásképi szóteremtéssel áll összefüggésben. Mindazonáltal kétségtelen, hogy minden egyes esetben arra a hasadtságra emlékeztet, amely a Göre-figurát jellemzi, s amely révén a levelek által feltárt világ is meglehetősen különös és komikus arcot ölt. Mindennek alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a Göre szövegek világa valójában két nyelvi elemre vezethető vissza, s e két nyelvi elem állandó ismétlésével bomlik ki tízkötetnyi szövegekorpusszá. Az „*ezt mög köll tapasztalni*” mondat és annak ismétlése szavatolja a történetek kiélezetten komikus tapasztalati világának felépítését. Az az névelő állandó kettéhasítása pedig a mindannyiunk által természetesnek vélt világértelmezési módhoz képest hasadtnak tűnő logikájú és értelmű Göre-figura születésének ad nyelvi teret. Bár van Gárdonyinak egy olyan regénye, amely ugyanekkora szemantikai jelentőséggel ruhazza fel a mutató névmást (vö. az *azt* kifejezés szerepét a *Vallomás* című regényben),¹¹ azért – természetesen – nem lehet azt mondani, hogy Gárdonyi minden egyes későbbi prózaművében is éppen ilyen jellegű költői iránnyelvi eljárásokból születnek a szereplői figurák. Mindazonáltal a Göre-levelek általános figura és cselekményképző modellje jóval bonyolultabb formában a későbbiekben is megmarad. A regényekben a kényszerhelyzet már koránt sem komikus irányba mutat, azonban továbbra is érvényes lesz, hogy a műalkotásnak „az ellentézekben hanyódo, szinte karikírozott karaktert” (106) kell megmutatnia.

¹¹ Kovács Gábor: *A regény vallomása (Vallomás – 1916) = A szó kényszerhelyzetben. Bevezetés Gárdonyi regénypoétikájába.* Budapest, Gondolat Kiadó (Universitas Pannonica sorozat 14) 2011. 73–94.